

Ranka Jeknić, asistentica
Pravnog fakulteta Sveučilišta u Splitu

**Vjeran Katunarić: LICA KULTURE, Antibarbarus, Zagreb,
2007., str., 473.**

Vjerana Katunarića, redovitog profesora i nositelja kolegija „Historijska sociologija“, „Sociologija etničkih odnosa“, „Izgradnja teorije u sociologiji“ i „Kultura i razvoj“ na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu nije potrebno posebno predstavljati. S obzirom na knjigu o kojoj je ovdje riječ, naglasit ćemo samo da je autor bio i voditelj projekata *Nacionalnog izvještaja o kulturnoj politici Republike Hrvatske* (1997.-1999.) i *Strategije kulturnog razvitka Republike Hrvatske* (2000.–2002.), te ekspert, konzultant i izvjestitelj Vijeća Europe za kulturnu politiku, što je važan podatak jer se i dio radova i poglavlja u ovoj knjizi bavi tim temama, odnosno kulturom kao prvorazrednim resursom društvenog razvoja, kulturno održivim razvojem i kulturnom politikom kao sredstvom ukupne državne politike u kulturi. Uz to, iz njegove bogate bibliografije od stotinjak znanstvenih radova i desetak znanstvenih knjiga možemo izdvojiti i tri autorsko - uredničke knjige kulturne tematike: *Multicultural Reality and Perspectives in Croatia* (1997.), *Kulturna politika u Republici Hrvatskoj* (s Biserkom Cvjetičanin) (1998.), i *Hrvatska u 21. stoljeću – strategija kulturnog razvitka* (s Biserkom Cvjetičanin) (3. izdanje 2003.).

U sadržajnom smislu knjigu „Lica kulture“ tvore: 1. Uvod: zbrka oko značenja kulture (5–13), te dva velika tematska dijela pod naslovima: „kultura i sukobi“ i „kultura i razvoj“, koja okupljanju dvadeset i tri poglavlja: **KULTURA I SUKOBI** (2. Globalni obuhvati i lokalne utvrde: moć i nacionalizam u razvoju Jugoslavije i postjugoslavenskih država (17-31); 3. Kategorijalno ludilo (33-40); 4. „Pravi“ i ostali sunarodnjaci: politika identiteta u Hrvatskoj (41-55); 5. Apokaliptička sila: egzotične slike Amerike na Balkanu (57-71); 6. Od „bratskih naroda“ do „multikulturnog tržišta“: izazovi u europskoj matici i na periferiji (73-85); 7. Rat i mir u multietničkim gradovima u bivšoj Jugoslaviji: studija slučaja (87-104); 8. Sirene i muze: kultura u sukobima i mirotvornim procesima u bivšoj Jugoslaviji (105-140), i **KULTURA I RAZVOJ** (9. Tri lica kulture (143-168); 10. Od distinkcije prema srodnosti: model „nacionalne kulture“ Geerta Hofstede (169-186); 11. Značenja kulture u europskoj matici i na periferiji (187-194); 12. Tranzicija i kultura u Hrvatskoj: od nacionalističkog populizma ka prosvjećenju demokraciji? (195-217); 13. Kulturni put održivog razvitka (219-234); 14. Kultura, nacija, razvoj: stvaralački projekt i retorika reakcije (235-252); 15. Svijet kulturne politike – kulturna politika u svijetu (253-271); 16. Nove elite, nacionalni konsenzus i razvoj (273-295); 17. Sociokulturni kapital budućnosti: neoklasični i drugi pristupi (297-322); 18. Multikulturna Europa i obzorja dijaloga (323-344); 19. Vrijediti i koštati: sociokulturne pretpostavke tranzicije u novijim

radovima hrvatskih ekonomista (345-361); 20. Granice, koterije i tržište bez granica: razmatranja o jednom sve prisutnijem klišeju (363-378); 21. Kolonizirana misao: periferija bez razvojne perspektive? (379-398); 22. Nova javna kultura kao cilj procesa decentralizacije (399-419); 23. Prema novoj javnoj kulturi (421-441). Navedena dvadeset i tri poglavlja okupljena oko dviju velikih tema, već su dijelom prethodno objavljena u obliku izvornih znanstvenih radova u različitim svjetskim znanstvenim časopisima, u vremenu od 1996. godine do danas (što ne umanjuje njihovu aktualnost) s uvodnim, dosada neobjavljenim radom koji čitatelju objašnjava zbrku koja je nastala u nagomilavanju različitih značenja i pristupa kulturi.

U tu zbrku Katunarić unosi više jasnoće razlikujući dva pogrešna pristupa kulturi: prvi se sastoji u sakupljanju različitih značenja kulture, pa autor taj tip pogreške i naziva sakupljačkom, a drugi tip pogreške koju naziva esencijalističkom, ogleda se u pokušajima izjednačavanja naroda s pojedinim kulturama „kao čvrstim i jedinstvenim, za sve pripadnike važećim, sustavom pravila“ od kojih odstupanja mogu biti i veća, ali se jednostavno zanemaruju „kao da se u potonjem slučaju radi o izdajstvu naroda“ (str. 5.). Posvećujući se sakupljačkim definicijama kulture, Katunarić smatra očitim razmatranje pojma kulture kroz najmanje dvije „jezgre“ ili „lica“, a ne kao „jedno jedinstveno, ali „zbrčkano“, te objašnjava kako „od dva lica, jedno je smrknuto i sklono zatvaranju zajednice i rušilačkom odnosu prema unutarnjem i vanjskom svijetu, a drugo je, suprotno tome, nasmiješeno, otvara zajednicu i stvara i obogaćuje svijet“ (str. 6). Prema autoru, dvije su dakle jezgre kulture: rušilačka i stvaralačka. Upotreba kulture u prvom, rušilačkom smislu „redovito graniči sa ksenofobijom, rasizmom ili nacionalizmom“ te dovodi kulturu na najniže mjesto ili barem drugorazredno, u hijerarhiji poretka moći (odnosno ispod ekonomske, političke, tehnološke ili vojne moći, o kojima je Katunarić opširnije pisao u studiji „Bogovi, elite, narodi“, Antibarbarus, Zagreb, 1994.). Upotreba kulture u drugom smislu, stvaralačkom, kulturu stavlja na prvo mjesto u poretku moći (dakle, iznad tehnoekonomske i vojno-političke) i upravo će tom, stvaralačkom licu kulture Katunarić posvetiti više pažnje napominjući da to stvaralačko lice stanuje u svakom narodu i svakoj kulturi, te objašnjavajući povijest kao borbu između tih dvaju lica kulture u kojoj će na koncu stvaralačka odnijeti prevagu. Uz to, autor napominje i da su stvaralačke jezgre ili elite kultura raznih naroda međusobno bliže nego li stvaralačka i rušilačka jezgra ili elita istog naroda, „ma koliko to bilo teško prihvatiti nacionalistima koji srodstvo među ljudima određuju najradije jezično u smislu govorenja istim jezikom (a ne značenja i smisla koji se jezikom izražavaju)“ (str. 7.).

Iz radova okupljenih oko teme „Kultura i sukobi“ izdvojit ćemo rad o „kategorijalnom ludilu“ kao obliku ponašanja kada „pojedinci smatraju druge neprijateljima, demonima, a sebe anđelima“ što odgovara logici ponašanja koje ne može biti nametnuto u uobičajenim uvjetima, već funkcionira samo u situacijama rata i mobilizacije (str. 33). Prema psihoanalitičarima, riječ je o „halucinacijsko-narcističkom“ stapanju sa skupinom koje funkcionira tijekom sukoba i traje dok sukob ne prestane. Potresen srpskim programom etničkog čišćenja američki

sociolog Craig Calhoun taj je oblik identiteta nazvao „kategorijalnim identitetom“ koji se „sastoji u činjenici da neka etnička skupina odgovara ograničenom i unutrašnje homogenom prostoru pojedinaca: kao da pojedinci nemaju različite unutarnje odnose“ (str. 35.). Povezan s političkom moći, taj identitet podupire netrpeljivost „ne samo prema stranim narodima ili manjinama, već i prema pripadnicima vlastitog naroda, primjerice, prema ženama, intelektualcima, političkoj opoziciji“ i čak prema vlastitim regionalnim skupinama (str. 35.). Prema Katunariću, konstruiranje takvog kategorijalnog identiteta zanima ponajviše novu političku elitu kojoj odgovara „sužavanje kognitivnih, izražajnih, moralnih i političkih mogućnosti članova društva“ (str. 38.). Stupanj prihvaćanja kategorijalnog identiteta autor nam ilustrira postotkom prihvaćanja negativnih stereotipa na primjeru jedne anonimne ankete provedene na učenicima srednjih škola sredinom 1993. godine čiji je cilj bio istražiti stereotype učenika većinom hrvatske nacionalnosti prema drugim nacionalnostima kao i u odnosu prema stanovnicima različitih regija Hrvatske. Radi ilustracije navest ćemo samo neke negativne stereotype: 73,4% učenika Srbe smatra nepouzdanim, 62,5% Crnogorce smatra lijenima, 61,6% za Zagorce smatra da žude za vlašću, 57% Bosanske muslimane smatra neodlučnim, a posljednjih godina u Hrvatskoj su snažno prisutni i negativni stereotipi o Hercegovcima za koje se smatra da su skloni mafijaškim poslovima, brzom bogaćenju, fašističkim pobudama, „krivi su za sve“ itd. Na tom tragu zanimljivi su i podaci nekih drugih istraživanja iz devedesetih o socijalnoj distanci i predodžbama o drugima prema kojima većina Hrvata preferira kontakte s Amerikancima, Nijemcima, Talijanima, Austrijancima i Mađarima, a najmanje želi kontakt sa Srbima, Crnogorcima, Ciganima, Rusima, Albancima i Muslimanima/Bošnjacima (str. 49.). Prema Katunariću, takva polarizacija posljedica je rata i stvorenog kategorijalnog identiteta koji počiva na odnosu prijatelj-neprijatelj i praksi društvenog uključivanja i isključivanja, ali je posljedica i „kulturne transmisije stereotipa kao i prihvaćanja širenja geopolitičke retorike prema kojoj je Hrvatska zapadnjačka, srednjoeuropska, a ne Balkanska zemlja“ što odgovara kategorijalnoj konstrukciji stvarnosti koju tvore politička retorika i mediji (str. 49.). Ne treba posebno objašnjavati kako autor napominje da je upravo „*dekategorizacija* pojedinaca prema njihovoj nacionalnoj ili nekoj drugoj pripadnosti uvjet za normalizaciju nacionalnog identiteta“, kao i uvjet za „unutrašnju demokratizaciju nacije/države“ (str. 39.).

Tematsku cjelinu „Kultura i razvoj“ Katunarić otvara radom u kojem razlikuje tri temeljna značenja moderne kulture, ili „tri lica kulture“ koja su „povezana ritmom promjena u odnosima moći unutar skupine vodećih zapadnih zemalja od 17. do kraja 20. stoljeća“: prosvjetiteljsko, nacionalno i najnovije, interkulturno (str. 147.). Prosvjetiteljsko značenje pod pojmom kulture podrazumijeva umjetnosti i druge manifestacije ljudskih intelektualnih dostignuća, kulturnu baštinu, naobrazbu, filozofiju, znanost, „fine manire u ponašanju“, „kultiviranost“, biti „kulturan, znači biti civiliziran“, a takvo shvaćanje kulture je „elitističko i ekskluzivno, budući da manire europske aristokracije uzima kao uzor kulture i civiliziranosti“ (str. 149.). Drugo značenje je nacionalno. S rastom nacionalnih pokreta u Europi dolazi do ideje

nacionalne kulture, koju u socioantropološkom smislu čine "vjerovanja, običaji, jezik, povijesno pamćenje, identitet i uopće način života određene skupine ljudi: naroda, društvenih klasa, profesija, dobnih skupina itd" (str. 156.). Svi ti elementi služe, prije svega, utvrđivanju granica između skupina, a kultura tako postaje znak raspoznavanja i razlikovanja pojedinih naroda, s nacijom - državom kao njenim čuvarom (str. 156.). Interkulturno značenje kulture nastaje sedamdesetih godina prošlog stoljeća, a odnosi se na relativno nov način viđenja sličnosti i razlika među kulturama naglašavajući jednakovrijednost različitih kultura i njihov dijalog. Pobornici tog pristupa upravo će u tome vidjeti i najvrjedniju točku postmoderne, pomak u smjeru „postkolonijalnog“ i „antirasističkog“ shvaćanja kulture (str. 161). Analizirajući bitna značenja kulture i njihov odnos sa sustavima društvene moći, Katunarić zaključuje da su "promjene značenja kulture, u posljednjih stotinjak godina (p)određene mijenama povijesnih sustava, od kolonijalnih carstava, preko nacionalnih sustava do multinacionalnog biznisa, pri čemu svaki od njih preferira svoja značenja kulture" (str. 177.,178.). Multinacionalnom biznisu ne odgovaraju više stare "ideje i prakse rasizma i kolonijalizma, a više ni nacionalizma", a na tom tragu nalazimo i rad o Geertu Hofstedeu i njegovom modelu „nacionalne kulture“ koji "afirmira kulturni relativizam u ime jednakosti" (str. 170.).

Na kraju, izdvojiti ćemo i neke teze o kulturno održivom razvitku kao „razvitku ljudskih interesa i djelovanja koji sve manje opterećuju fond prirodnih rezervi zemlje i postojeće kapacitete infrastrukture i naseljenog prostora“, a istovremeno potiču užitek u „vrijednostima koje preko umjetnosti, znanosti, obrazovanja te kulturnih igara i običaja povećavaju privlačnost među ljudima“ (str. 219.). Kako bi čitatelju lakše razložio razvojne dileme kulture u tom kontekstu, Katunarić jedno shvaćanje naziva „kultura-sredstvo“, a drugo „kultura-cilj“ (str. 223.). „*Kultura-sredstvo* način je da se kulturnim djelovanjem, od samoobrazovanja preko izgradnje nacionalnog identiteta do proizvoda visoke i popularne kulture postignu drugi korisni ciljevi kao najvažniji: politički, ekonomski pa i vojni“ (str. 223.). Razvijene zemlje poput SAD-a to postižu putem jakih izvoznih kulturnih industrija, od proizvoda klasičnih medija, do multimedija, i putem kulturnog turizma. U tom smislu o novonastajućoj epohi govorimo kao o vremenu u kojem će se „umjesto vojnih voditi *kulturni ratovi*“, i to ne samo između zemalja ili tvrtki na tržištu, već između „ideologija, svjetovnih i vjerskih pokreta, političkih stranaka“ pri čemu će prvorazredno sredstvo ratovanja biti nove virtualne tehnologije (str. 223.). Drugo shvaćanje, „kultura-cilj“ izraz je shvaćanja o zasebnosti kulturnih vrijednosti i tu su izvankulturni ciljevi manje važni ili nevažni, a središnja je težnja prema bezinteresnom svidanju i užitku u umjetničkom djelu i kulturi. Oba shvaćanja prema Katunariću imaju i prednosti i nedostatke. „*Kultura-sredstvo* probitačan je način uklapanja kulture u druge sektore, ali nosi rizik izjednačavanja upotrebne i razmjenske vrijednosti, istine i propagandne poruke“, a taj je rizik posebno opasan za kulture naroda manje razvijenih zemalja, dok „kultura-cilj“ čuva izvorne vrijednosti umjetnosti i kulturne tradicije, „ali teži samozatvaranju, često i autoritarnosti i klanskim podjelama, što je još više udaljava od drugih“ (str. 225.). Tim razlikovanjem autor je želio upozoriti na važnost koju jednom

odabrani pojam kulture ima za daljni kulturni razvitak, a strategijski cilj određuje kao „proširivanje mjesta susreta između kulture-cilja i kulture-sredstva“, te uspostavu balansa između kulturne samosvrhovitosti i kulturne instrumentalnosti (str. 228.).

Na samom kraju, preostaje nam da ponovimo i još jednom naglasimo iznimnu znanstvenu i stručnu vrijednost ove knjige, te je nedvojbeno preporučimo za čitanje ili bolje, iščitavanje svima onima koje zanimaju teme kulture i sukoba, kulture i razvoja, kulture i moći, rušilačkog lica kulture (ksenofobije, rasizma, nacionalizma), stereotipa, socijalne distance, stvaralačkog i konstruktivnog lica kulture, tolerancije i komunikacije s „drugima“, kulturno održivog razvoja, kulturne politike, kulturnog identiteta, nove javne kulture kao cilju procesa decentralizacije itd. Uz to, knjiga je analitička, kritička, zanimljivo pisana i aktualna, te osim što je za čitatelja poučna jer objašnjava ključne pojmove, procese i pitanja u vezi kulture, može dakako biti i poticajem za daljna bavljenja ovim temama što je posebno vidljivo u smjernicama prema novoj javnoj kulturi, odgovorima na pitanja zašto se svijet kulturne politike mora promijeniti, drugačije definirati, zašto je potrebna nova kulturna politika, te kakva nam kultura treba za budućnost, s naglaskom na njenu konstruktivnu i stvaralačku prirodu.